

Methods. *Achieving goals of the article is realized by applying such theoretical methods of research as analysis, synthesis, generalization, using principle of system-oriented and comparative approach of bilingual processes, and contemporary scientific approaches to understanding and solving social problems of bilingualism and informational society.*

Results. *It is determined that in the period of rapid world proliferation of informational technologies and technologies of formation of knowledge, the society needs specialists of bilingual competence high level who are able to intercommunicate effectively in increasingly difficult multicultural social-informational space. It is proved that universities, which form informational culture of professionals, are the important institutional environment of bilingualism.*

Key words: *bilingualism, social bilingualism, institutional environment, bilingual competence, competitive advantage.*

УДК [159.943.7:808.5]-043.83:37.091.212 (045)

Ревуцька С. К.,

канд. філолог. наук,

доцент

Донецький національний університет економіки і

торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,

м. Кривий Ріг, Україна, e-mail: revustka@donnuet.edu.ua

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНИХ НАВИЧОК У СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

UDC [159.943.7:808.5]-043.83:37.091.212 (045)

Revutska S. K.,

PhD in Philological Science,

Associate Professor

Donetsk National University of Economics and Trade

named after Mykhailo Tugan-Baranovsky, Kryvyi Rih,

Ukraine, e-mail: revustka@donnuet.edu.ua

PROBLEMS OF ECONOMICS STUDENTS' RHETORICAL SKILLS DEVELOPMENT

Мета. *Шляхом спостереження з'ясувати основні проблеми процесу формування риторичних навичок студентів економічних спеціальностей.*

Методи. *Основні наукові результати було отримано шляхом застосування методу спостереження за риторичною культурою студентів, узагальнення й систематизації результатів, отриманих у процесі спостереження за вивченням риторикознавчих дисциплін («Риторика», «Мистецтво презентації») у вищій школі.*

Результати. *У процесі спостереження за студентами економічних спеціальностей під час апробації риторикознавчих курсів «Риторика» і «Мистецтво презентації» було з'ясовано п'ять взаємопов'язаних гострих проблем, що стають на заваді високого рівня сформованості риторичних навичок студентів. Серед них: психологічні проблеми елементів риторичної культури студентів, відсутність культури публічного виступу, слабкий рівень сформованості навичок побудови тексту промови та навичок побудови діалогів, розвиток переважно репродуктивного мислення.*

Ключові слова: *риторичні уміння і навички, риторична культура, монологічне і діалогічне мовлення, будова тексту.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток українського суспільства, насамперед у галузі освіти і науки, а також ринок праці, маючи демократичний характер, висувають нові вимоги до висококваліфікованого спеціаліста у різних галузях, а отже,

потребують формування нових навичок у студентів і надання якісної освіти, що відповідатиме запитам наукових та економічних реформ.

Сучасний випускник економічного вузу має шанс на працевлаштування лише у разі відповідності вимогам до фахівця, які не завжди стосуються лише наявності високого рівня теоретичної і практичної підготовки зі спеціальних дисциплін. Так, у професіограму фінансиста наразі включено уміння переконливо й аргументовано висловлювати свої думки; представляти результати інтелектуальної діяльності компанії на словесно-логічному та образному рівнях; здібності до саморегуляції, контроль над поведінкою, емоційним станом у нестабільних, мінливих умовах праці. Від менеджерів, які по суті забезпечують взаємодію як між окремими компаніями і організаціями, так і діями всередині організації, вимагають чіткого і логічного словесного мислення, високого рівня комунікаційних здібностей, риторичної культури тощо. Тож, формування риторичних навичок у студентів економічних спеціальностей є актуальною проблемою сучасної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання риторичної освіти сучасними науковцями вивчається досить активно у різних напрямках.

Загальні тенденції розвитку риторичної освіти у вищій школі України, її євроінтеграційний вектор вивчає О. Щербакова, а Л. Казначеева досліджує особливості формування й розвитку риторичних навичок студентів в умовах вищої освіти.

Д. Будянський визначає шляхи використання риторики у процесі розвитку риторичної культури викладачів вищих навчальних закладів. До вирішення проблем підвищення риторичної майстерності й формування риторичного потенціалу фахівців різних сфер долучаються й інші науковці. Так, С. Бронікова, відзначаючи проблему дефіциту високоефективних фахівців державного управління, наголошує, що риторика є інтелектуальною технологією розвитку високопрофесійного сегменту управлінців. Н. Голуб досліджує пошук ефективних методів і засобів навчання риторики майбутніх учителів.

Я. Білоусова, О. Ранюк зосереджують увагу на соціокультурному значенні риторики для філологів та суспільства загалом; А. Первушина, О. Корчова — вагомості риторичного компонента професійної підготовки як засобу формування мовної особистості майбутнього спеціаліста соціономічної сфери (практичного психолога, соціального педагога, соціального працівника); на важливості риторичної підготовки студентів юридичних спеціальностей наголошують Н. Чабан, В. Молдован. Системне вивчення й дослідження процесу формування риторичних навичок, власне супровідних труднощів і шляхів їх ефективного подолання у студентів економічних спеціальностей у науковій літературі наведено принагідно.

Мета статті — шляхом спостереження з'ясувати основні проблеми процесу формування риторичних навичок студентів економічних спеціальностей у процесі вивчення риторикознавчих дисциплін.

Виклад основного матеріалу дослідження. З давніх давен у світі поцінювалися люди, що вміли красно говорити, впливати на думки й почуття інших, переконувати. Наразі ораторське мистецтво становить досить складне поєднання не лише наукових теоретичних знань, а й обізнаність з методами володіння і застосування ефективного впливу на аудиторію, навичками підготовки, побудови й подачі публічного виступу з урахуванням соціально-психологічних, національних та інших потреб і інтересів аудиторії, що спрямоване на забезпечення високих професійних вимог і розвиток демократичного суспільства загалом. На думку О. Волкова: «Якщо красномовство — уміння захопити аудиторію промовою, сказати чи написати красиво, привабливо, витончено, то риторичні здібності складаються, в основному, з уміння знайти найкраще рішення

у певних обставинах, належним чином його обґрунтувати і виразити у слові... Риторичні здібності виробляються освітою, досвідом, моральною підготовкою, тому риторична освіта дає суспільству єдиний засіб позбутися некомпетентності і демагогії» [1], а тому введення в освітню систему вищої школи професійно орієнтованих риторикознавчих дисциплін є необхідною умовою підготовки нових спеціалістів.

Упродовж останніх двох років у Донецькому національному університеті економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського в навчальні плани підготовки студентів економічних спеціальностей було введено дві дисципліни: тренінг «Мистецтво презентації» і курс «Риторика». Метою курсу «Риторика» є формування у студентів системи знань з історії класичного красномовства та основ красномовства, навичок грамотного використання красномовства, публічного виступу, умінь обстоювати власну точку зору, доводячи її; тренінг же спрямований здебільшого на формування комплексу знань і умінь про комунікативні й інформаційні технології як основи успішної презентації для застосування в навчальній практиці економічного університету та подальшій професійній діяльності і має більш практичну орієнтацію.

У процесі вивчення цих дисциплін студенти здобувають навички чітко, однозначно і логічно висловлювати власні думки, самостійно готувати виступ, визначаючи тему, структуру промови, добираючи доцільні мовностилістичні засоби, впливові види аргументації власної точки зору, вміння взаємодіяти з аудиторією тощо. Однак у процесі роботи зі студентами було спостережено і зафіксовано певне коло проблем, що стають на заваді якісного опанування риторичними навичками.

О. Залюбівська, вивчаючи питання риторичної культури студентської молоді та аналізуючи мовленнєву ситуацію у студентському середовищі, виокремлює такі найважливіші три взаємопов'язані і взаємозалежні проблеми, як: «1) розповсюдження індиферентного ставлення до проблем мови і мовлення; 2) активне функціонування двомовності; 3) орієнтація на репродуктивне мовлення» [2]. З огляду на те, що риторична культура має п'ятикомпонентну структуру [3, с. 45], яка включає мотиваційно-ціннісний, інтелектуально-творчий, мовностилістичний, психолого-педагогічний, виконавсько-артистичний компоненти, процес формування риторичних навичок і здібностей є значно масштабнішим, а отже, й коло проблем і труднощів студентів суттєво розширюється.

Не менш важливим фактором в опануванні риторичними навичками є форма організації навчання. Оскільки опанування риторичною майстерністю має більш практичний, діяльнісний характер, то і методи викладання риторикознавчих дисциплін у вищій школі мають бути спрямованими на активні форми, тісну взаємодію викладача й студента. Так, методика проведення тренінгу забезпечує, з одного боку, переосмислення функцій викладача у процесі навчання секретам ораторської майстерності. Мається на увазі скорочення дистанціювання викладача й студента, коли викладач стає тренером в опануванні тих чи іншим методик, мнемотехнік, способів вдосконалення артикуляції, дикції, навичок володіння голосом, емоціями тощо. Створена невимушена, неформальна атмосфера, фактор довіри до викладача-тренера і до одногрупників як експертів і слухачів спонукає студента до більш прискіпливого, відповідального вдосконалення певних навичок і умінь не лише під час заняття, а й за межами навчальної аудиторії, пошуку додаткової інформації, розширення спектру теоретичних знань. Більш того, весь час навчання і тренер-викладач, і студенти включені у процес активного спілкування. При цьому помітна також переорієнтація активності учасників навчального процесу — студенти більш активні, аніж викладач-тренер, він лише скеровує студентів, не демонструючи при цьому свою безапеляційну компетентність.

З іншого боку, тренінгові заняття забезпечують вміння цілісного аналізу свого і чужого виступу як з точки зору змістового насичення тексту, так і з позиції візуального сприйняття оратора аудиторією. Тренінг також передбачає варіативність відповідей, пошук безлічі варіантів і форм у розв'язанні проблем, заради вирішення яких студенти прийшли на заняття, миттєве застосування опанованої практики «тут і зараз». Звісно, що така форма навчання не може бути проведена у великій групі, понад 10 осіб, адже тоді взаємозв'язок і включення в активне спілкування буде неможливо забезпечити, а отже, ключова мета — практичне опанування риторичними навичками кожного учасника тренінгу — не буде досягнута повною мірою.

Традиційні форми навчання — лекції і практичні заняття — дещо звужують коло можливостей насамперед студентів, особливо монологічна лекція, під час якої вони пасивні з точки зору спілкування. Аби включити студента у процес взаємодії, підвищити його пізнавальну діяльність, у формат лекції додається елемент дискусії, використання схем і таблиць (за умови технічного забезпечення аудиторії). Практичні заняття також трансформуються. Під час їх проведення основний акцент робиться на включенні студента у комунікативний процес, який забезпечує потребу молодшої особи бути почутим, самовиразитися, самоутвердитися через висловлення власної позиції, вміння відстоювати, аргументувати свою позицію тощо. Вивчення теоретичних матеріалів, таких як базові поняття риторики, основні етапи розвитку науки про красномовство, ефективно проводити у формі практичного заняття-конференції, забезпечуючи таким чином можливість вдосконалювати риторичні навички: виступ перед аудиторією, вміння тримати психологічний тиск, відповідати на питання, критику через виголошення самостійно відібраного і сконструйованого, але чужого тексту, вміння подачі монологічного мовлення.

Тренінг «Мистецтво презентації» і курс «Риторика» пройшли апробацію серед студентів 1–3 курсів, магістрантів спеціальностей «Облік і аудит», «Міжнародна економіка», «Фінанси, банківська справа та оподаткування», «Менеджмент» денної і заочної форми навчання. Для спостереження й узагальнення наукових результатів було взято до уваги студентів денної форми (52 особи).

На початкових етапах навчання одразу очевидними стали певні психологічні проблеми елементів риторичної культури студентів. Так, боязнь виступів перед аудиторією, невпевненість у собі супроводжувалися психофізіологічними виявами: тремтінням рук і голосу, почервонінням обличчя, прискореним темпом виголошення, розкачуванням вперед-назад, переминанням з ноги на ногу тощо, і стали ключовою перешкодою в опануванні риторичними навичками. Такі прояви спостерігалися у студентів незалежно від курсу і спеціальності, загальний відсоток становить 88,5 %.

Опитування залишкових 11,5 % студентів, що демонстрували середній і високий рівень саморегуляції, показало, що у минулому вони мали досвід публічних виступів, спілкування з аудиторією, а тому і відчували себе більш упевнено, що зайвий раз доводить необхідність діяльнісно-практичного спрямування дисциплін. Подолання цієї проблеми є важливим, бо уможливить не лише поступовість у навчанні, а й забезпечить формування однієї із професійних характеристик — здатність до саморегуляції у стресових ситуаціях.

Другою проблемою стала відсутність культури публічного виступу. Стаючи перед аудиторією для виголошення промови, студенти забували вітатися з аудиторією і дякувати за увагу після її завершення. Слухачі-однорупники теж, не маючи досвіду активного слухання, почасти заважали, були інтолерантними до оратора, що ще більше посилювало першочергову проблему психологічного характеру. Вочевидь, це є результатом закоренілої системи розподілу ролей студент — викладач під час проведення занять, коли право висловлюватися, оцінювати має виключно викладач.

Труднощі викликали і навички побудови тексту промови. Засвоєних теоретичних знань з архітектоники промови виявилось замало без можливості апробації перед аудиторією, з використанням різних типів вступу, побудови системи аргументації, застосування варіантів закінчення. Відомо, що пріоритетною особливістю монологічного мовлення є його можливість підготовки заздалегідь, коли можна продумати завершеність, повноту, розгорнутість висловлювань, їх лексико-синтаксичне оформлення, простежити наявність взаємозв'язку між частинами тексту, зробивши його єдиним цілим. Отже, монологічне мовлення менш залежне від учасників спілкування, а ретельна підготовка забезпечує рівень психологічної підготовки студента. У завданнях до практичних занять було передбачено завдання щодо будови промов, зокрема аналізу вступів, аргументів тощо. Апробація практичного матеріалу показала, що таких завдань має бути більше, їх спрямованість має бути на відновлення зв'язності, структури тексту, доповнення початком або кінцівкою тексту, вкрапленням додаткових аргументів тощо. У процесі виконання таких завдань виявляється здібність студента до творчого, аналітичного мислення, що є важливим для фахівця економічних спеціальностей. При цьому слід звертати увагу і на навички сприймати на слух монологічне мовлення, адже більшість завдань могли бути успішно виконаними лише за умови читання мовчки, а не сприйняття на слух.

Проблема розвитку переважно репродуктивного мислення, окреслена О. Залюбівською, теж давалася взнаки. Особливо важко опановувалися навички самостійного складання монологічного тексту студентами-першокурсниками: перші підготовлені промови становили компіляцію чужих думок і позицій, навіть якщо це були вітальні чи ювілейні промови. Підготовка експромт-промов на запропоновану тему викликала також суттєві труднощі: за відсутності можливості скористатися прикладом, інтернетом побудова тексту з добром аргументів давалася важко, а от варіанти вступів і закінчень, тобто менших за обсягом частин тексту, вдавалися краще.

З часом самостійне складання невеличкого тексту на запропоновану тему (і навіть з певними завданнями, зокрема використати прийоми аргументації) у більшості студентів не викликали труднощів, на перший план було висунуто іншу проблему — мовне оформлення думки. Розвиток техніки і технологій передання інформації за останнє десятиліття значно розширився, суттєво звузивши при цьому можливість красивого, глибокого оформлення думки. Сучасники наразі спілкуються здебільшого короткими фразами-повідомленнями, замінюючи експресивну лексику смайлами та картинками. Здавалося, це мало б підвищити грамотність, правильність, точність висловлювання, але неприскіпливість, невимогливість до мовного оформлення призвели до широкого використання суржика і нехтування грамотного письмового мовлення. Навіть ті студенти, що на досить високому рівні володіють українською мовою, припускаються помилок у творенні ступенів порівняння, нормах наголошення слів, визначення роду іменників тощо.

У процес спілкування діалогічної форми студентська молодь є найбільш включеною, а тому саме навичка побудови діалогів має бути найбільш розвиненою, однак діалогічне мовлення, усне і писемне, також викликає труднощі у студентів. Діалог передбачає певні особливості, зокрема залежність учасників від ситуації, непідготовленість, емоційність, експресивність, залучення жестів і міміки. Створення ситуацій діалогу і полілогу, а тим більше залучення у рольові ігри, у 27 % студентів викликали супротив і відмову від участі, а тому доводилося надавати певного часу для продумування реплік на задану тему. Серед магістрів були навіть такі, хто чи не вперше стикався із завданнями побудови діалогу (3,8 %) за період навчання, вони відчували психологічні труднощі, перешкоди, що заважали виконати завдання. У процесі особистої розмови

було з'ясовано, що головними причинами такого психологічного дискомфорту є боязнь сказати, відповісти «неправильно» для учасників діалогу, з одного боку, і не вміння чітко висловитися — з іншого. У таких випадках на допомогу приходили лише застосовуванні психологічні методики включення особистості в колектив і розвиток довіри до одногрупників.

Узагальнені результати спостереження за процесом формування риторичних навичок студентів економічних спеціальностей подано у табл. 1.

Таблиця 1 — Рівень вияву проблем формування риторичних навичок студентів

Проблема	Відсотковий показник вияву проблеми серед студентів економічних спеціальностей
Психологічні проблеми елементів риторичної культури студентів	88,5 %
Відсутність культури публічного виступу	23,1 %
Слабкий рівень сформованості навички побудови тексту промови	52 %
Розвиток переважно репродуктивного мислення	77 %
Слабкий рівень сформованості навички побудови діалогів (без урахування 3,8 % несформованості навички)	86,5 %

Висновки. Апробація двох риторикознавчих дисциплін з різними формами навчання — тренінгова система і навчальні заняття — уможливила з'ясування найбільш типових проблем, що стають на заваді опановування студентами економічних спеціальностей важливих для професійної діяльності риторичних навичок. Усі ці труднощі є взаємопов'язаними, найгострішими можна вважати психологічні проблеми елементів риторичної культури студентів, відсутність культури публічного виступу і навичок побудови діалогів, слабо сформовані навички побудови тексту промови (монологічного мовлення), розвиненість переважно репродуктивного мислення. Так чи інакше, виявлені проблеми здебільшого пов'язані із самою особистістю, її самосприйняттям, мовною і суспільною ідентифікацією, а отже, ефективними шляхами для вирішення цих труднощів може бути впровадження психологічних тренінгів для формування упевнених, здатних на саморегуляцію і прийняття рішень, навіть у стресових умовах, фахівців економічної сфери.

Список літератури / References

1. Волков, А. А. Мы по-интеллигентски дики и бескультурны [Электронный ресурс] / А. А. Волков // Татьяна День. — 1995. — № 4. — Режим доступа : http://azbyka.ru/moi_put_k_vere/sudba_i_vera_20-all.shtml.

Volkov, A. A. (1995). *My po-intelligentski diki I beskul'turny* [We are dilettantely wild and uncouth]. *Tat'yantin Den'* [Tatyana's Day]. Available at : http://azbyka.ru/moi_put_k_vere/sudba_i_vera_20-all.shtml.

2. Залюбівська, О. Б. Деякі проблеми мовленнєвої культури студентів та шляхи їх подолання / О. Б. Залюбівська // Гуманістична місія освіти : збірник доповідей науково-практичної конференції, м. Вінниця, 6–7 червня 2000 року. — Вінниця : УНІ-ВЕРСУМ-Вінниця, 2000. — 257 с.

Zaliubivska, O. B. (2000). *Deiaki problemy movlennievoi kultury studentiv ta shliakhy yikh podolannia* [Some problems of students' oral culture and ways of their pass-

ing]. *Humanistyczna misia oswity. Zbirnyk dopovidei naukovo-praktychnoi konferentsii* [Humanistic mission of education. Materials of scientific-practical conference]. Vinnytsia, Universum-Vinnytsia Publ., 257 p.

3. Залюбівська О. Б. Риторична культура у колі суміжних понять (до питання визначення риторичної культури) / О. Б. Залюбівська // Вісник ВПІ. — 2012. — № 6. — С. 42–47.

Zaliubivska, O. B. (2012). *Rytorychna kultura u koli symizhnykh poniat (do pytannia vyznachennia rytorychnoi kultury)* [Rhetorical culture in the scope of interconnected notions]. *Visnyk of VPI* [Bulletin of VPI], no. 6, pp. 42–47.

Дата надходження рукопису 10.11.2017

Цель. *Методом наблюдения выяснить основные проблемы процесса формирования риторических навыков студентов экономических специальностей.*

Методы. *Основные научные результаты было получено путем применения метода наблюдения за риторической культурой студентов, обобщения и систематизации результатов, полученных в процессе наблюдения за изучением риториковедческих дисциплин («Риторика», «Искусство презентации») в высшей школе.*

Результаты. *В процессе наблюдения за студентами экономических специальностей во время апробации риториковедческих курсов «Риторика», «Искусство презентации» было выяснено пять взаимосвязанных острых проблем, которые мешают формированию высокого уровня риторических навыков студентов. Среди них: психологические проблемы элементов риторической культуры студентов, отсутствие культуры публичного выступления, слабый уровень сформированности навыков построения текстов выступления и навыков построения диалогов, развитие преимущественно репродуктивного мышления.*

Ключевые слова: *риторические умения и навыки, риторическая культура, монологическая и диалогическая речь, построение текста.*

Objective. *The objective of the article is to define the main problems of the process of Economics students' rhetorical skills development by applying the research method.*

Methods. *The main scientific results have been achieved with the help of applying the methods of examination of students' rhetorical culture, generalization and systematization of the results received in the process of rhetoric-based subjects (Rhetoric, Art of Presentation) studying examination in higher educational institution.*

Results. *While Economics students examining, during the approbation of rhetoric-based courses «Rhetoric» and 'Art of Presentation' the author revealed five interconnected urgent problems which are an obstacle to students' rhetorical skills high level development. Among them are: psychological problems of students' rhetorical culture elements, lack of culture of public speech, low level of development of skills of speech text formation and dialogue making skills, reproductive thinking development.*

Key words: *rhetorical skills, rhetorical culture, monologue and dialogue, text formation.*